

T.C. DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI'NIN MUHASEBE VE FİNANS TARİHİ ALANINDAKİ ÇALIŞMALAR KATKILARI

Yusuf Sürmen¹

I. Devlet Arşivinin Kuruluşunun Kısa Tarihçesi

Modern anlamda arşivcilik konusunda ilk ciddi çalışma 1845 yılında Maliye Nazırı Safvetî Paşa' nın Enderun'daki tarihî belge ve defterleri bir düzen içine almaya çalışması ile başlamıştır. Tam manasıyla modern arşivcilik ise 1846 yılında Hazine-i Evrak Nezareti'nin kurulmasıyla başlar ve bugünkü Başbakanlık Devlet Arşivi'nin çekirdeğini teşkil eder. Aynı yıl Bâb-ı Âlî'nin iç kısmında yüksekçe, rutubetsiz bir yer seçilerek ve özel olarak imal edilen tuğla ile mükemmel bir bina yapılır. Nezaretin başına Hazine-i Evrak Nazırı olarak sadaret mektupçusu Es-Seyyîd Hasan Muhsin Efendi tayin olunur. Türkiye'de modern arşivciliğin mimarı bu kişidir (<https://www.devletarsivleri.gov.tr/>).

Hasan Muhsin Efendi, emrindeki ekip ile kıymetli çalışmalar yaptı. Devletin mühim işlerine ait mahrem sayılacak, devletin sırlarını ifşa etmeyecek şekilde emin memurların tayin edilmesi gerektiği karara bağlandı. Arşive dâhil olacak belgelerin tertibi ve arşivin çalışma tarzını belirten arşivcilik talimatını hazırladı. Bunu 1849 yılında *Hazine-i Evrak Nizamnamesi* adı ile yayınlayarak Türk arşivciliğini belli bir düzene soktu. Bu arşivde, her türlü anlaşmalar, padişah emirleri, iç ve dış meselelere ait yazışmalar, Divan-ı Hümayun defterleri (Bakanlar Kurulu kararları), meclis takrirleri, mazbatalar, kanunlar ve benzeri devlet evrakı saklanıyordu. Nezaret, bir süre sonra Hazine-i Evrak Müdürlüğü unvanını almış ve Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar bu isimle devam etmiştir (<https://www.devletarsivleri.gov.tr/>).

1922 yılında İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Kalem-i Mahsus Müdüriyetine bağlı, İstanbul'da Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği kuruldu. 1923 yılında Hazine-i Evrak Mümeyyizliğine çevrildi. 1927 yılında Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği adı altında Başvekâlet müsteşarlığına bağlandı. 1933'ün Mayısında Teşkilat Kanunu gereğince,

¹ Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, yusufsurmen@ktu.edu.tr

Ankara'daki Evrak Müdürlüğü ile İstanbul'daki Hazine-i Evrak Müdürlüğü, Başvekâlet Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü adı altında birleştirildi. 1937 yılında Hazine-i Evrâk'ın adı Arşiv Dairesi Müdürlüğü'ne dönüştürüldü. 1943 yılında Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü kuruldu. 1976 yılında Başbakanlık Müsteşarlığına bağlı olarak Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı kuruldu. Bu Dairenin görevi, ***Korunmasına Gerek Kalmayan Belge ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkındaki Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanuna*** tabi kurum ve kuruluşlarda teşekkül eden, Millî Mücadele, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Cumhuriyet dönemlerine ait arşiv malzemesini tespit etmek, arşiv disiplini esaslarına göre tanzim edip devletin ve ilim âleminin hizmetine sunmaktır (<https://www.devletarsivleri.gov.tr/>).

1984 yılında T.C. Başbakanlık Teşkilat Kanunu ile Cumhuriyet Arşivi, Osmanlı Arşivi ve Dokümantasyon Daire Başkanlıklarını kapsayan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kuruldu. 09.07.2018 tarih ve 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kapatılmış, 16.07.2018 tarih ve 11 numaralı T.C. Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Devlet Arşivleri Başkanlığı kurulmuştur

II. Devlet Arşivleri Başkanlığında Kaynak Belgeler, Muhasebe ve Finans Araştırmalarına Katkılar

Arşiv malzemesi, yazılı evrak, defter, resim, plân, harita, film, fotokopi, plâk ve ses bandı ve benzeri belge ve materyalin bütünü ifade etmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Osmanlı Devleti merkez teşkilâtı kuruluşlarından Divân-ı Hümayûn, Bâb-ı Defteri ve Bâb-ı Âsafî (Bâb-ı Âlî)'ye ve bunların çeşitli daire ve kalemlerine ait sicil, defter ve belgeler yer almaktadır (Çalgan ve Yeğenoğlu,2013, s. 120).

Devlet Arşivleri Başkanlığında muhasebe belgeleri, sadece Türk muhasebe düşüncesini değil, beş yüz yıl boyunca Ortadoğu muhasebe kültürünü de ortaya koyacak öneme sahiptir. Ve dünyanın en büyük muhasebe tarihi arşivlerinden birisidir (Özerhan, Erkan ve Nazlıoğlu, 2013, s.89). İslam dininin kul hakkına vermiş olduğu önem, aynı zamanda Osmanlı muhasebe sisteminin son derece ciddi ve sağlam temeller üzerine inşa edilmesi gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Bu hassasiyet günümüzde Osmanlı arşivlerinde muhafaza edilen 180 000 muhasebe defteri ile kendini göstermektedir. Osmanlı arşivlerinden bugüne miras kalan 95 000 000 belge ve 360 000 defter olduğu bilinmektedir. Söz konusu 95 000 000 belgenin 15 000 000 'nu, 360 000 defterin de 180 000 'inin muhasebe ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu ise Osmanlı'da devlet muhasebesi düzeyinde her yıl (*yalnız bugüne ulaşanlar ile hesaplandığında*) ortalama en az 300 defter tutulduğu ve 25 000 belge düzenlendiği anlamına gelmektedir (Can, Esen,2010, s.4). Bu belgeler muhasebe ve finans alanındaki araştırmacılar için çok zengin bir içerik sunmaktadır. Elbette ki bu araştırmalar muhasebe ve finans öğretim üyeleri ile birlikte arşivcilik

ve Osmanlı yazısı konusunda bilgi sahibi diğer ilgili alan öğretim üyeleri ile disiplinler arası çalışmayı da gerekli kılmaktadır.

Devlet arşivlerinde mevcut muhasebe belgeleri **dört grupta** toplanabilmektedir. Bunlardan **ilk grup, devletin** günlük muhasebe kayıtlarının yürütüldüğü muhasebe sisteminin defter ve belgeleridir, bunlar günlük defter, bilgi aktarma belgesi ve büyük defter hesabı niteliği taşıyan yardımcı defterlerdir. **İkinci grup**, belgeyi, muhasebe raporları oluşturmaktadır. Bunlar olağan raporlar ve özel raporlar olarak ikiye ayrılmaktadır. **Üçüncü grup**, devlet muhasebe düzeninin aylık ve yıllık verilerinin ortaya konulması amacı ile hazırlanan raporlardan oluşur, yıllık gelir ve giderin ana başlıkları itibarı ile sıralandığı yıllık kesin hesap raporu gibi. **Dördüncü grup** ise tahsilâtta gecikme, yolsuzluk incelemesi, ihbar üzerine yapılan denetme raporları gibi özel amaçlı raporlardır (Özerhan, Erkan ve Nazlıoğlu, 2013, s.88).s

Osmanlı Devleti'nde arşivciliğe ve kayıtlara çok önem verilmiştir. Devletin her kademesindeki yazışmalar mutlaka defterlere kaydedilmiş, defterler ve belgeler müsveddeleri de dâhil büyük bir duyarlılıkla korunmuştur (Somer, 2013, s.238). Osmanlı Devleti'nde kayıtlar, gerek merkezi devlet dairelerinde gerekse taşra teşkilatlarında düzenli bir şekilde tutulmuştur. Seferlerde de kayıtların aksatılmaması için Divan-ı Hümayun'daki çeşitli büroların görevlileri gerekli defterleri de yanlarına alarak orduyla birlikte seferlere katılmışlardır. Kayıtların her ne sebeple olsun zayi edilmemesi için cezaî sorumluluklar getirilmiştir (Somer, 2013, s.240).

Devlet kayıtlarının tutulmasında çok ve türlü cinslerde ithal kâğıtlar kullanılmıştır. İthal edilmesi ve dolayısıyla çok kıymetli olması nedeniyle de tutumlu kullanılmıştır. Önemli belgeler daha kaliteli ve bu nedenle daha pahalı olan kâğıtlara, normal belgeler orta kalitedekilere, müsveddeler ise en ucuzlara yazılmıştır (Somer, 2013, s.238). Kâğıtların doğrudan yazı yazmaya elverişli olmaması nedeniyle Osmanlılar, gerek devlet dairelerinde gerekse yazma eserlerde kullanılacak kâğıtları birtakım işlemlerden geçirerek onları, hem daha kolay yazı yazılabilecek hem de ömrü daha uzun olabilecek duruma getirmişlerdir. **“Kâğıdın terbiye edilmesi”** denilen bu işlemler, bunu meslek edinenler tarafından yapıldığı gibi, kâğıt satan dükkânlarda ve bazı hattatlar tarafından kendine özgü usullerle de yapılmış, bu alanda sanatkârlar yetişmiştir (Somer, 2013, s.238).

Osmanlı Muhasebe Sistemi; özellikle devletin mali olay ve işlemlerinin kayıt altına alınmasında merdiven yöntemi, siyakat yazısı, divan rakamları, “icmal, mufassal, tahrir” gibi isimler verilen bir dizi muhasebe defterleri ve tüm bu işleri yapacak akıl, bilgi, yetenek, kişilik, ahlak gibi açılardan çok özel yetiştirilmiş farklı hiyerarşik seviyelerde görev yapan katiplerden ve bu işlerin yürütüleceği mekan, araç ve gereçten oluşan muntazam ve muazzam bir sistem olma özelliğine sahipti (Can, Esen, 2010,s.5).

Prof. Dr. Oktay Güvemli hocanın ifadelerinden: Muhasebe tarihi alanına bilimsel yaklaşmak için Türk Devletleri Muhasebe Tarihi adını taşıyan dört ciltlik temel kitapları

yazmaya başladım. Üç temel kaynak vardı. İlk kaynak İsmail Otar idi. Ama o da Risale-i Felekiyye ile sınırlı idi. İkincisi İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi idi. Arşiv'de 100 000 000' u aşkın belge vardı ve onun yarısı muhasebe belgesi idi. Siyakat yazısı ile yazılmışlardı. O zamanlar Çağaloğlu'nda olan arşive gitmeye başladım. Olağan üstü ilgi gördüm. Zaman zaman arşivin olanaklarını zorluyordum, ama arşiv yöneticileri yardımlarını esirgemiyorlardı. O arada Dr. Mustafa Oğuz ile tanıştım. Arşivden yeni emekli olmuştu. Siyakat yazı ve rakamlarını iyi biliyordu. Bugünlere kadar birlikte çalıştığımız bu inanılmaz çalışkan ve mütevazî adam olmasa idi, ben Türk devletleri muhasebe tarihi serisini tamamlamakta zorlanırdım. Üçüncü cildin sonuna birlikte çalışma fotoğrafımızı koyduk. Üçüncü kaynağım, siyaset tarihçileri, iktisat tarihçileri ve maliye tarihçileri idi. İlk gruptan şunu öğrendim: Her olay siyasetle başlıyor, siyasi gelişmeler iktisadî etkiliyor ve iktisadî olaylarda muhasebe hizmetine ihtiyaç duyuyordu. En çok Prof. Dr. Mustafa Cezzar ve Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı' dan yararlandım. Prof. Dr. İlber Ortaylı ile birisi yüz yüze olmak üzere iki kez ve Prof. Dr. Halil İnalçık ile bir kaç kez telefonda görüştüm (Güvemli, 2016, s.14).

Bugün Prof. Dr. Oktay Güvemli hocanın öncülüğünde *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, muhasebe, finans ve işletme tarihi alanlarındaki araştırmaları yayınlamak üzere Temmuz 2011 ayında yayın hayatına başlamıştır. Dergi yılda 2 defa (Ocak - Temmuz) hakemli olarak yayınlanmaktadır. Dergi; EBSCOhost (Business Source Corporate Plus), ASOS Index ve SOBİAD atıf indeksleri tarafından taranmaktadır.

KAYNAKLAR

- Ahmet Vecdi Can ve Sinan Esen (2010), Osmanlı Muhasebe Sistemi ve 1530 Yılına İlişkin Yapılan Kayıtların Işığında "Bir Osmanlı Livası: Prizren
- Yıldız Özerhan, Mehmet Erkan ve Burcu Nazlıoğlu(2013), Osmanlı Arşivinde Merdiven Yöntemi ile Yazılmış Muhasebe Defter ve Raporları, III. Balkanlar ve Ortadoğu Ülkeleri Muhasebe ve Muhasebe Tarihi Konferansı
- Zeynep Çalgan, Selen Yeğenoğlu (2013), Türkiye'de Bulunan Bazı Devlet Arşivleri ve Eczacılık Tarihi Açısından Önemi,
- Şekibe Nihal Somer (2013), Osmanlı Arşiv Belgelerinin Günümüze Ulaşmasının Nedenleri: Kâğıt, Mürekkep ve Cilt Özellikleri, III. Balkanlar ve Ortadoğu Ülkeleri Muhasebe ve Muhasebe Tarihi Konferansı
- Oktay Güvemli (2016), Muhasebe Tarihi Araştırmalarında Arşiv Çalışmalarından Notlar Türkiye (1994 - 2015) Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi,
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, <https://www.devletarsivleri.gov.tr/>